Hilde Hiim • Else Hippe

Å utdanne
PROFESJONELLE YRKESUTØVERE

Yrkesdidaktikk og yrkeskunnskap

GYLDENDAL
AKADEMISK

Hilde Hiim og Else Hippe

Å utdanne profesjonelle yrkesutøvere

GYLDENDAL
AKADEMISK

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2001
1. utgave

ISBN 978-82-05-45059-2

Sats: AIT Trondheim AS, 2001
Brødtekst: 11/13 pkt PhotinaMT

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Akademisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk
akademisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

Vi vil rette en stor takk til våre studenter for alt vi har lært av dem gjennom flere års samarbeid. Boka er basert på et forskningsarbeid gjennomført på hovedfag i yrkespedagogikk, og eksempler fra studentenes hovedoppgaver er blitt flittig brukt gjennom hele manuset. Eksemplene har hjulpet oss til å få fram det særegne i yrkeskunnskapen og yrkesdidaktikken, og uten disse eksemplene hadde vi ikke kunnet skrive en bok som denne.

Vi vil imidlertid understreke at det er vi som forfattere som har hentet ut informasjonen fra studentenes hovedarbeider og tolket eksemplene inn i vår sammenheng. Det er vi som forfattere som står til ansvar for innholdet i boka. Eventuell kritikk skal rettes til oss. Studentene fortjener bare takk.

Oslo, juni 2001

Hilde Hiim og Else Hippe

Innhold

Forord 5

Innledning 17
Relevansproblemer i yrkes- og profesjonsutdanning 17
Yrkesdidaktikk og sentrale yrkesdidaktiske spørsmål ... 19
Bokas oppbygging 19

Kapittel 1
Et snevert begrep om yrkesdidaktikk 23
Fra et innholdsfokusert til et prosessorientert didaktikkbegrep 23
Innholdsfokusert yrkes- og profesjonsutdanning 24
Fokus på teoretisk innhold 26
Didaktikk som teori for lærerpraksis 28
Didaktikk som en praktisk – teoretisk prosess og et utvidet kunnskapsbegrep 28
Yrkesdidaktikk og fagdidaktikk 31
Yrkesdidaktikk og yrkesfaglig læringstradisjon 31
Yrkesdidaktiske utfordringer 33
Yrkesutdanning strukturert av skolefag og vitenskapsdisipliner 34
Forskjellen mellom fagdidaktikk og yrkesdidaktikk 34

Kapittel 2

Hva er yrkeskunnskap? En snever forståelse av begrepet 37
Et tradisjonelt, snevert kunnskapsbegrep 37
Mot en utvidelse av kunnskapsbegrepet 39
Yrkespraksis og yrkesteori 40
Yrkesteori og -praksis med grunnlag i et positivistisk preget kunnskapssyn 44
Skillet mellom kunnskaper, ferdigheter og holdninger ... 44
Skillet mellom det ideelle og det materielle 45
Konsekvenser for yrkeskunnskap 47
Forholdet mellom teori og empiri og mellom teori og praksis 47
Konsekvenser for utdanning 49
Positivistisk tankegods og målstyringsprinsippet 51
Vitenskap som hypotetisk-deduktiv problemløsning 52

Kapittel 3

Et utvidet begrep om yrkeskunnskap 54
Dreyfus og Dreyfus' kompetansemodell 54
Dreyfus og Dreyfus' syn på yrkesrettet undervisning 61
Kritikk av Dreyfus og Dreyfus' kompetansemodell 62
Schøns refleksjon-i-handling 64
Behovet for å utvide kunnskapsbegrepet 64
Hva er refleksjon i og over handling? 65
Schøn og yrkesrettet utdanning 69
Reflekterende forskning 70
Kritikk av Schøns refleksjonsmodell 70
Er begynneropplæringen regelstyrt? 71
Habermas' rasjonalitetsbegrep og ulike vitenskapsformer 72
Stenhouse og Winters syn på yrkesteori for lærere 75
Språk og yrkeskunnskap 76
Wittgenstein og forholdet mellom språk og virkelighet ... 76
Taus kunnskap 78

Tom eller blind kunnskap 81
Verbalisert kunnskap og påstandskunnskap 82
Fortrolighetskunnskap 84
Taus kunnskap og yrkesteori og -praksis 85
Mening og helhet i yrkeskunnskapen 86
Læring som sosial prosess 88
Yrkesoppgaver og yrkesbasert forskning som grunnlag for relevant utdanningsinnhold 90

Kapittel 4
Yrkeskunnskapens struktur 93
Et utvidet kunnskapsbegrep som grunnlag for å klargjøre yrkeskunnskapens struktur 93
Analyser av læreres yrkeskunnskap på praktisk-pedagogisk utdanning (PPU) 94
Deltakernes tilknytning til den yrkesfaglige læringstradisjonen 94
Lærerens hovedfunksjoner som grunnstruktur i yrkeskunnskapen 95
Å definere og konkretisere yrkesfunksjoner i samarbeid med studiedeltakerne 96
Yrkeskunnskap som sentrale lærerfunksjoner og konsekvenser for utdanningsprosessen 96
Analyse av yrkeskunnskap på hovedfag for yrkes- og profesjonslærere 99
Å utvikle yrkeskunnskap gjennom funksjonsbasert forskning 99
Yrkeslæreres yrkeskunnskap 101
Yrkes- og profesjonslæreres yrkesdidaktiske oppgaver 101
Å beskrive yrkeskunnskap ut fra arbeidsområder og arbeidsoppgaver. Et eksempel fra elektro 105
Å beskrive yrkeskunnskap ut fra overordnede arbeidsoppgaver. Et eksempel fra næringsmiddeloperatører 107
Å beskrive yrkeskunnskap ut fra overordnede arbeidsoppgaver. Et eksempel fra blomsterdekoratører ... 109

Å beskrive yrkeskunnskapens sansemessige aspekter. Et eksempel relatert til jordmoryrket 110
Den helhetlige yrkeskunnskapen med grunnlag i yrkesutøvelsen 114
Ulike former for oppsplitting av yrkeskunnskapen 114
Yrkeskunnskapens prosess- og innholdsperspektiv 115
Yrkesutøvelsen som konstituerende grunnlag i yrkeskunnskapen 116
Å kartlegge arbeidsfelt og -oppgaver som utgangspunkt for å klargjøre sentral yrkeskunnskap ... 117
Behovet for yrkesbegreper 117
Yrkeskunnskap som en helhetlig, dynamisk prosess – ikke en «sum» av gitte oppgaver 119
Yrkesteori med grunnlag i yrkesoppgavene 121
Yrkesteori som oppgavebasert påstandskunnskap 121
Yrkesteori og forholdet mellom konkrete og generelle begreper 123
Yrkesteori og kategorisering av yrkesoppgaver som grunnlag for utdanningsinnhold 127
Yrkets samfunnsmandat som utgangspunkt for arbeidsoppgaver og kvalifikasjonskrav 128
Vitenskapsdisipliner og skolefag som støttekunnskap til yrkeskunnskapen? 129
Yrkeskunnskap, sosial kompetanse og læringskompetanse 132
Forskjeller på yrkesteori i tekniske og sosiale virksomheter 133
Yrkeskunnskap – en kort oppsummering med henblikk på utdanning 136

Kapittel 5
Funksjonsbaserte læreplaner 138
Hva er en funksjonsbasert læreplan? 138
Eksempler på funksjonsbaserte læreplaner 139

Rammeplan for PPU, pedagogikk (1-årig praktisk-pedagogisk utdanning for allmennfaglærere og yrkesfaglærere) 139
Læreplan for grunnkurs elektro 142
Læreplan for videregående kurs 1, blomsterdekoratør 145
En fag- og vitenskapsbasert læreplan – et eksempel fra sykepleierutdanning 147
Sentrale arbeidsfelt og funksjoner som grunnleggende læreplanstruktur 149
Generelle og spesifikke/konkrete beskrivelser av arbeidsfelt og -oppgaver 151
Planenes gjøre-aspekt, begrunnelsesaspekt og refleksjonsaspekt 155
Yrkeskunnskap som en «sum» av funksjoner og moduler i læreplanene 157
Fortrolighet med yrket som grunnlag for læreplanarbeidet 161
Lærings- og utviklingskompetanse i læreplanene 163
Sammenhengen mellom kunnskapsbegrepet og grunnleggende læreplanprinsipper 164

Kapittel 6

Yrkesoppgaver som grunnlag for læring 165
Hensikter og krav når yrkesoppgaver er grunnlag for læring 165
Et eksempel på yrkesbaserte læringsoppgaver i utdanning av lærere 167
Utgangspunkt: Analyser av lærerkunnskap og en funksjonsbasert læreplan 167
Bevisstgjøring av tidligere erfaringer som lærer eller elev 167
Undervisningsøvelser 168
Situasjonsbeskrivelser og rollespill 170
Ekte yrkespraksis 171
Veiledning og yrkesteori 172
Didaktikk som yrkesteori og -praksis for lærere 173

Utgangspunkt: Analyse av yrkeskunnskap nedfelt i funksjonsbaserte læreplaner 175
Yrkesoppgaver i ekte praksis, utplassering, øvelser og prosjekter 177
Utplassering i yrket og valg av læringsoppgaver 178
Noen prinsipper som gjelder utplassering 178
Et eksempel på utplassering i utdanning av næringsmiddeloperatører 179
Nødvendigheten av utplassering med henblikk på å utvikle relevant yrkeskunnskap 180
Vektlegging av nettverk mellom skoler og bedrifter 181
Yrkesdidaktisk analyse av prosjektoppgave 182
Elevenes syn på utplassering 184
Samarbeid skole–bedrift. Et eksempel fra utdanning av blomsterdekoratører 186
Hensikt: utnytte skolens og bedriftens kunnskaper 186
Plan for utplasseringen 186
Forberedelse til utplassering 187
Sammenheng mellom arbeid i skole og bedrift 187
Møte med fagansvarlig i bedriften 189
Yrkesteori og -praksis 189
Skolens og bedriftens bidrag i læreprosessen 191
Utplassering som grunnlag for å forstå hva yrket handler om 192
Krav til god utplassering – en oppsummering 193
Oppgaver i egen yrkespraksis på deltidsstudier 196
Oppdrag for arbeidslivet i skoleundervisningen 198
Yrkesoppgaver i form av øvelser 199
Betydningen av øvelser i ulike yrkes- og profesjonsutdanninger 199
Ulike syn på øvelser relatert til ulike syn på arbeid og yrkeskunnskap 200
Et eksempel på bruk av øvelser, relatert til elektroutdanning 203
Yrkesoppgaver knyttet til problembasert læring (PBL) og prosjektarbeid 207

Praktisk yrkeserfaring som en grunnleggende forutsetning i prosjektarbeid og problembasert læring (PBL) 207
Et eksempel på problembasert læring i utdanning av barne- og ungdomsarbeidere 210
Prosjektets hensikt: Å utvikle en begynnende yrkeskompetanse 210
Læreplanene for VK1 barne- og ungdomsarbeidere og muligheten for PBL 210
Gjennomføring av PBL-prosjektet 211
Elevuttalelser om PBL-opplegget 216
Praksisbasert læring og problembasert praksis 217
Oppfølging og veiledning i forbindelse med yrkesoppgaver 217
Behov for yrkesteori 218
Å beskrive og begrunne yrkesoppgavene 219
Etterlesninger 221
Yrkesoppgaver som grunnlag for læring og krav til skoleorganisasjonen 221
Læringskompetanse og yrkeskompetanse 222
Å lære å lære av og utvikle yrkespraksis 222
Læringskompetanse og yrkeskompetanse, et eksempel på ansvar for egen læring 224
Intensjon: Medinnflytelse ut fra innsikt i læreprosessen .. 224
Gjennomføring: Refleksjon over arbeid i verkstedet, prosjekter, utplassering og vurdering 226

Kapittel 7
Å vurdere yrkeskunnskap 230
Vurdering med grunnlag i yrkeskunnskapens oppgavestruktur 230
Et vidt kunnskaps- og vurderingsbegrep 231
Et snevert vurderingsbegrep i yrkes- og profesjonsutdanning – noen eksempler 233

Formell vurdering med grunnlag i et vidt kunnskapsbegrep 235
Skriftlige oppgaver som «henter inn» yrkespraksis 235
Oppgaver som kombinerer praktisk utøvelse og skriftlig dokumentasjon 236
Fagprøver og helhetlig yrkeskunnskap 237
Situasjonsbeskrivelse, tverrfaglig eksamen for barne- og ungdomsarbeidere 240
Situasjonsbeskrivelse, tverrfaglig eksamen, VK1 kokk 242
Yrkeskunnskap, karakterer og etiske sider ved vurdering 243

Kapittel 8

Yrkes- og profesjonsbasert utviklingsarbeid og forskning 246
Hensikt: Relevant yrkeskunnskap og utvikling av yrkesinnholdet 246
Skille mellom forskning og yrkesutøvelse 247
Å utvikle ny yrkeskunnskap gjennom å integrere arbeid, vurdering og forskning 251
Krav om profesjonalitet, erfaring og forskningskompetanse 252
Yrkesutøveren som forsker 252
Forskbare problemstillinger i profesjonsforskning 254
Hvem deltar i forskningen? 255
Forskning på tekniske og sosiale sider ved yrkesutøvelsen 256
Krav om yrkesrelevant kunnskapsutvikling og forskningens frihet 258
Endring og utvikling i egen praksis i yrkesbasert forskning 259

Kapittel 9

Å forske i pedagogisk/yrkespedagogisk virksomhet 262
Utgangspunkt: Forskning basert på lærerfunksjoner ... 262
Prinsipper for valg av forskningsområde og problemstilling ... 265
Aktiv bruk av pedagogisk erfaring ... 268
Å lære av andre – av andre pedagoger, andre yrker, litteratur, forskningsresultater osv. ... 269
Relevant litteratur og videreutvikling av profesjonelle begreper ... 269
Å lære av kolleger ... 271
Grovplan for en utviklingsprosess ... 272
Didaktiske kategorier som planleggingsstruktur ... 272
Forskningsorientert vurdering og pedagogiske vurderingsmetoder ... 275
Grovplan, delplaner, observasjon og logg ... 276
Medarbeidersamtaler ... 277
Elevarbeider ... 277
Didaktisk relasjonstenkning som analysegrunnlag i forskningen ... 278
Hermeneutiske prinsipper i tolkning av didaktiske data 280
Generalisering av resultater ... 284
Den praktisk-pedagogiske forskningsrapporten ... 284
Struktur i en tradisjonell forskningsrapport ... 285
Framvekst av problemstillingen ... 285
Relevante profesjonelle erfaringer, litteratur og teori ... 286
Grovplan og profesjonelle begrunnelser ... 286
Forskningstilnærming og -metoder ... 287
Presentasjon av utviklingsprosessen ... 287
Hva har man lært, og ny profesjonskunnskap ... 289
Å utvikle pedagogisk profesjonskunnskap og lærerens yrkesstolthet ... 289

Kapittel 10

Yrkeskunnskap og lærende organisasjoner 291
Sammenhengen mellom profesjonsforskning, aksjonsforskning og organisasjonsutvikling 291
Ulike kunnskapssyn og lærende organisasjoner 293
Noen sentrale prinsipper i lærende organisasjoner 295
Behov for kunnskapsutvikling og læring relatert til åpne oppgaver 295
Lærende prosjektgrupper 297
Lederen som kunnskapsutvikler 299
Kommunikasjon og dobbeltsløyfet læring 299
Ledelse og profesjonskunnskap 302
Ledelse og yrkesdidaktisk kompetanse 302
Informasjon og kunnskap 303
Den profesjonelle yrkesutøver 306
Litteratur 307

Innledning

Relevansproblemer i yrkes- og profesjonsutdanning

I de seinere år er det blitt en økende interesse for begrepet yrkesdidaktikk. I praktisk-pedagogisk utdanning ble det for første gang i 1998 egne læreplaner i yrkesdidaktikk, relatert til studieretningene i videregående opplæring. I den 3-årige yrkesfaglærerutdanningen har yrkesdidaktikk fått stor plass, og utgjør et bindeledd mellom pedagogisk og yrkesfaglig innhold. Også i høgskolebasert profesjonsutdanning er begrepet yrkesdidaktikk eller profesjonsdidaktikk tatt i bruk, blant annet i et program om «profesjonsforskning og skoleretta forskning med vekt på fag- og yrkesdidaktikk» i regi av Norges forskningsråd.

Noe av bakgrunnen for interessen er de spesielle utfordringene som yrkes- og profesjonsutdanning innebærer. Det kan presiseres at begrepet yrkesutdanning ofte brukes om utdanning med røtter i mester-/lærlingtradisjonen, håndverkstradisjonen og yrkesskoleverket, mens profesjonsutdanning er mer knyttet til høgskolesystemet og til en akademisk kunnskapstradisjon. Dette innebærer vesentlige forskjeller, men det er likevel snakk om utdanning som kvalifiserer for bestemte praktisk-orienterte arbeidsoppgaver i samfunnet. Mye tyder på at dagens skolebaserte yrkes- og profesjonsutdanninger har mange felles utfordringer, og mange

av utfordringene går også igjen når det gjelder mer og mindre formell opplæring i arbeidslivet. Omfattende forskningsbasert kunnskap tyder på at yrkes- og profesjonsutdanningene i større eller mindre grad savner relevans for den praktiske yrkesutøvelsen (Argyris og Smith 1990, Flyvbjerg 1993, Jordell 1986, Schøn 1983, 1988, Waage 1992).[1]

Vår egen erfaring og forskningsarbeid på dette feltet peker også i retning av at mangel på relevans er et hovedproblem (Hiim og Hippe 1991, 1995, 1997a, 1999a, 2000). Både den tradisjonelle skoleundervisningen og ulike former for praksisundervisning kan framstå som lite meningsfylt i forhold til realistisk yrkesutøvelse. Dette ser blant annet ut til å henge sammen med at læreplanene og innholdet i de ulike studietilbudene ikke er basert tilstrekkelig på analyse av yrkesvirksomheten og de profesjonelle samfunnsoppgavene utdanningen kvalifiserer for. En har med andre ord ikke gjort tilstrekkelige analyser av hva den profesjonelle virksomheten innebærer, hva yrkeskunnskapen består i og hva studentene eller elevene dermed trenger å lære. Problemene innebærer at elever og studenter ofte oppfatter såkalt teoriundervisning som lite meningsfylt og nyttig, mens praksisundervisningen og arbeid i skoleverksteder og klinikker lever sitt eget liv løsrevet fra teorien. Resultatet er at mange nyutdannede yrkesutøvere og nye lærlinger opplever «praksissjokk» – og føler seg dårlig forberedt på den jobben de skal utføre. Slike problemer tyder på at det trengs innsikt i hva yrkeskunnskap er og hvordan den utvikles. Videre er det behov for kompetanse i forhold til å planlegge, tilrettelegge og vurdere yrkesrettet utdanning.

[1]Begrepene *yrke* og *profesjon* og forholdet mellom dem kunne vært utdypet, men dette vil ikke bli ansett som et hovedanliggende i denne sammenhengen.

Yrkesdidaktikk og sentrale yrkesdidaktiske spørsmål

Den økte interessen for yrkesdidaktikk har bakgrunn i disse behovene. Yrkesdidaktikk kan foreløpig defineres som: «Praktisk-teoretisk planlegging, gjennomføring, vurdering og kritisk analyse av yrkesspesifikke utdannings, undervisnings- og læringsprosesser i skole og arbeidsliv» (Hiim og Hippe 1991, 1998).

I vårt mangeårige samarbeid med yrkesfaglærere har vi erfart at det blir gjennomført mye meningsfylt og god yrkesutdanning. I videre utvikling av yrkesdidaktikk som begrep og virksomhet vil det være av interesse å bygge på yrkesopplæringens beste tradisjoner. Noe av kjernen i den yrkesfaglige læringstradisjonen handler om nærheten mellom arbeid og læring. Dette innebærer at læreprosessen og faginnholdet har vært strukturert omkring praktiske arbeidsoppgaver (Nilsson 1992). En videre definisjon av yrkesdidaktikk blir følgende: «Kritisk analyse og bruk av yrkesfunksjoner som grunnlag for læring» (Hiim og Hippe 1998). Dette betyr at så vel læreplaner som tilrettelegging av konkrete læreprosesser tar utgangspunkt i sentrale oppgaver og funksjoner i det aktuelle yrket eller profesjonen.

Noen sentrale spørsmål i denne boka er dermed følgende: Hva er yrkeskunnskap og hva er relevant kunnskap i ulike yrker og profesjoner? Hvordan kan yrkesrettet utdanning tilrettelegges slik at den oppleves som meningsfylt, og slik at nye yrkesutøvere oppnår tilstrekkelig kompetanse? Hvordan kan profesjonell kunnskap videreutvikles gjennom systematiske lærings- og forskningsprosesser?

Bokas oppbygging

Vi har gjennom flere år samarbeidet med yrkes- og profesjonslærere i et forskningsprosjekt om relevant yrkesutdanning (Hiim og Hippe 2000). Resultater fra prosjektet er en viktig del av grunnlaget for denne boka, og gjør det mulig å belyse de spørsmå-

lene som er stilt ovenfor med eksempler fra ulike yrker og profesjoner.

De fire første kapitlene tar opp spørsmålet om hva yrkeskunnskap er. Hensikten er å belyse hvordan kunnskapsforståelsen nødvendigvis vil prege utdanning og tilrettelegging av læreprosesser. Diskusjonen vil bli knyttet opp mot sentrale problemer i yrkes- og profesjonsutdanning, relatert til det som kan kalles en snever forståelse av yrkeskunnskap som teori *for* praksis og som en «sum» av skolefag eller vitenskapsdisipliner. Hensikten er å vise hvordan et utvidet kunnskapsbegrep, med grunnlag i en yrkesfaglig læringstradisjon, kan få betydelige konsekvenser for læring, kunnskapsutvikling og forskning i yrkes- og profesjonsutdanning.

Kapittel fem tar opp hvordan læreplaner i yrkesrettet utdanning kan ha grunnlag i en helhetlig yrkeskunnskap. Det blir belyst hvordan kartlegging av sentrale arbeidsfelt og oppgaver kan utgjøre en grunnstruktur i læreplanen. Videre blir det fokusert på hvordan lærings- og utviklingskompetanse bør vektlegges, siden dette er en stadig viktigere side ved yrkeskompetansen i et omskiftende arbeids- og samfunnsliv. Noe av hensikten med kapitlet er å vise hvordan ulike former for tradisjonell læreplantenkning kan virke hemmende for utvikling av yrkeskunnskap, og utdype alternative læreplanprinsipper.

Det sjette kapitlet dreier seg om å bruke ulike former for yrkesoppgaver som grunnlag for læring. Hensikten er å legge forholdene til rette slik at elever og studenter utvikler en begynnende funksjonell yrkeskunnskap helt fra starten av utdanningen, og dermed opplever undervisningen som meningsfylt. Yrkesoppgavene kan være relatert til ulike former for egenerfaring, utplassering i yrkespraksis, øvelser, oppdrag for arbeidslivet, praksisbaserte prosjekter, problembasert læring (PBL) eller reell, løpende yrkespraksis for studenter på deltidsstudier. Former og prinsipper for praksisbasert læring blir sett i lys av eksempler fra ulike yrker, for eksempel elektroutdanning, utdanning av omsorgsarbeidere, næringsmiddeloperatører, blomsterdekoratører, lærer-